

AZERBAJCAN'IN MÜZİK YAPISI VE SES SİSTEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş.Gör. Yavuz ŞEN*

Azerbaycan halkı Türk soyundan geldiği için Azerbaycan müziğinin de Türk müziğinin bir kolu olarak kabul edilmesi gerekir.Azeri üslubu özellikle Kuzeydoğu Anadolu'da (Kars, Ardahan, Iğdır vb.) bariz olarak görülür.Diğer bir deyişle bu üslup Türkiye'de Azeri lehcesinin konuşulduğu bölgelerde görülmektedir.Azerbaycan'ın büyük kültür merkezleri Kuzeyde Bakü,Güneyde Tebriz, ikinci derecede Kerkük, Hemedan, Erbil, Zencan, Urmiye, Gence ve Nahcivan'da Azeri müziği yaygın olarak icra edilmektedir.

"Azerbaycan Halk Müziği" kavramı Türkiye'deki halk müziği kavramından daha farklı algılanmaktadır. Azerbaycan halk müziği denilince "Azerbaycan halkının dinlediği müzik"ki bunun içinde besteleri ve mahnılarıyla, bestelenmiş türkü formunda bir çok eser görülmektedir.

Azerbaycan Halk müziğinin makam ve usûlleri İstanbul'dan yayılan Klasik Türk Musikisinden daha az çeşitlidir. Usûl olarak eski dönemlerde Azerbaycan müziğinde aksak ritmlere az rastlanmaktaydı. Fakat daha sonraki dönemlerde Türk müziğinde daha çok kullanılan aksak ritimlerde, Azerbaycan profesyonel (Besteleme) müziğinin bütün kollarında (senfonik, oda müziği, bale vb.) kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin: 1961 yılında Arif Melikov' un "Muhabbet Efsanesi" balesini gösterebiliriz.¹ Anadolu ve Azeri müziklerinde aynı adı taşıyan makamlar arasında farklılıkların olduğu görülmüştür. Örneğin; Azerbaycan Halk Müziği'ndeki Çargah makamı Türk müziğindeki Çargah makamına sadece isim olarak benzetilmektedir. Azeri müziğindeki Çargah bir eserin seslendirilmesi sonucu Türk müziğindeki tipik hicaz makamı etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Azeri makamlarının dörtlü ses gruplarıyla (tetrakort -"1-1-1/2") biraraya gelmesinden ve komaların kullanılmaması nedeniyle, Türk müziğinde hem komaların kullanılması hem de makamları oluşturan dizilerin dörtlü ve beşli şeklinde veya beşli ve dörtlülerin birleşmesinden oluşur. Bundan dolayı dizi olarak farklılıklar meydana gelmektedir.² Taksim yani sazla irticalen seslendirim, Azeri müziğinde daha mühimdir. Yakın makamlara geçkiler bol, uzak geçkiler nadirdir.

Azeri halk müziğinde olan ezgiler "mahni" adını alır. Uzun hava türünde okunup çalınan ezgilere "mugammât"denir. Aşağı yukarı her ezgi başında ya da arasında sözlü ve taksimli kısımlar yer alır. Azeri müziği ezgi yapısı olarak genellikle inici- çıkıcıdır.Türkü icra edilirken,

* Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü.

¹ Arif MELİKOV, *Muhabbet Efsanesi*, İpek Neşriyatı, Bakü, 1981, s. 51.

² Yavuz ŞEN, *Azerbaycan Halk Müziğinin Yedi Ana Makamı Üzerinde Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü. Müzik Eğitimi Anasanat Dalı, Trabzon, 1998, s. 42-43.

Azeri müziğinin kendine has vurguları, çarpmaları ve gırtlak nağmeleri icra eden sanatçı tarafından yöresine uygun olarak uyarlanır. Azeri lehçesinin, kendine has belirli vurgularının olması nota halinde aynen yazılamamasına sebep olmaktadır.³

Azeri müziğinde halk sazları olarak; Tar, Kerançe, Balaban, Gaval (Tütek), Zurna, Def, Nağara, Koşa Nağara başta gelir. Azeri müziğinde bu sazların güzelliği, orijinalliği ortaya çıkmaktadır.

Azerbaycan halk müziğinin zaman içersindeki gelişimine baktığımızda Azerbaycan'ın eski medeniyetler ülkesi olduğu görülmektedir. Onun müziği iç Asya ve yakın doğu milletlerinin müzikleri gibi zengin ve asırlık geleneklere sahiptir. Bu müziğin karakteristik özellikleri ise doğaçlama icraları, melodik süslemeleri, kendine özgü üslup ve güzellikleridir. Azerbaycan müziği, Azeri halkının geçmişini ve toplumsal hayatını, vatanperverlik ve kahramanlıklarını, emeğe ve güzelliğe olan yatkınlıklarını gelenek, görenek ve yaşama sevinçlerini yansıtmaktadır. Azerbaycan halk müziği sanatının kökleri çok eski devirlere dayanmaktadır. Düğün oyunları olan "yalli"ların bundan 5000 yıl önce var olduğuna inanılmaktadır. Bakü'nün yakınlarındaki Gobustan arazisindeki arkeologlar tarafından bulunmuş olan taş üstü resimleri ve Nahçıvan'daki "Gemi Kaya" dağının üstündeki şekiller bunun kanıtıdır. Bu konudaki önemli delillerden biri de meşhur kahramanlık destanı "Kitab- ı Dede Korkut" dur. Bu epik destan halk arasında gelenekselliğini koruyarak asırlar boyu yaşamış ve bugüne kadar gelmiştir. Azeri müziği medeniyetinin bir çok özelliği Nizami, Nesimi, Fuzuli, Vakıf ve diğer Azeri klasiklerinin eserlerinde geniş bir biçimde kendini göstermektedir. Urmiyyeli Safuyiddin ve Merağalı Abdul Kadir'in müzik kitaplarında, konuları iş, destan, toplumsal, kahramanlık, aşk olan maniler ve oyun ezgileri halkın hafızasında derin izler bırakmış ve kendi güzelliğini asırlar boyu saklamıştır.

Bu işte aşıklar, sanatçılar ve halk müziğinin diğer icracıları büyük rol oynamıştır. Bu sanatçılara örnek olarak aşık Elesker, aşık Mirza Bayramoğlu ve okuyucular (Hanende) ise Cabbar Karyağdıoğlu, Seyid Şuşinski, Sadık Esatoğlu, Şirin Hoca, Gurban Pirimoğlu vb. sayılabilir.⁴

Azerbaycan Müziğindeki Türler :

Azerbaycan müziği tarih, teknik, çalınış ve söyleniş bakımından iki kısma ayrılır.

- 1 - Azerbaycan Halk Müziği
- 2 - Azerbaycan Klasik Müziği⁵

1. Azerbaycan Halk Müziği

İslamiyetin kabulünden sonra Türk müziği İslam medeniyetinin içerisine girmiş Türk, Arap ve Fars müzikleriyle kaynaşarak kısmen ortak bir müzik meydana gelmiştir. Azerbaycan Halk müziği "makamat" ve "renk" denilen iki temel formdan oluşur.

Makamat; bir ezgideki seyire göre çeşitli karar perdeleri üzerine oluşturulan yeni ses dizileridir. Bu diziler bazı kişiler tarafından "şifahi" şekilde icra edilirler.⁶

Renk ise; makamat'a göre oluşturulan çeşitli ezgiler arasında sadece sazlarla çalınan ve

³ Nursaç DOĞANŞIK "Azeri Ağzına ve Musikisine Genel Bakış", İ.T.U. Türk Müziği Devlet Konservatuarı Bitirme Tezi, İstanbul, s. 10-11

⁴ Salihi YURHAN, "Azerbaycan Halk Müziğinin Özellikleri ve Zaman İçerisindeki Gelişimi", Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi - Araştırma Yıllığı, Ankara, 1989

⁵ Ramız ZÖHRABOV, *Mugam*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1991

⁶ Altan ARASLI "Azerbaycan Halk Müziği II", *Musiki Mecmuası* Hürriyetabat Matbaası, sayı: 260, İstanbul, 1961, s. 23

oyun karakteri taşıyan melodilerdir.⁷

Oluşturulan bu tür Türk, Arap ve Fars'ların ortak malı olmasına rağmen, Azerbaycan Türk'leri bu formu (makamat) geliştirip güzelleştirmiş ve bu forma bir çok makamlar ilave etmişlerdir.⁸

Örneğin; Orta Segah, Yetim Segah, Mirza Hüseyin Segahı, Karabağ Şikestesı, Şırvan Şikestesı, Keremi, Köroğlu vb. Bu makamlar Azerbaycan müziğinde birleşik, oynak ve şiirsel olarak icra edilir. Aynı zamanda makamların arasazları (renk) Azerbaycan'da çok zengin ve renklidir.

Azerbaycan halk müziğinde de halk arasında dolaşarak menkıbeler söyleyen, oluşan hadiselere göre deyişler yakan ve halk tarafından çok büyük rağbet gören ozanlar vardı. Günümüzde de bu ozanların yaptıkları gibi türküler yakan toplumsal hayatta da önemli rolleri olan aşıkları görüyoruz. Yani ozan ve aşık kavramları aynı misyonda görev yapan kişileri tanımlamaktadır. Azerbaycan'da aşık müziğinin yanında, halk türküleri ve oyun havaları da büyük bir yer tutmaktadır.

Azeri repertuarında diğer toplumlardan farklı olarak kendilerine özgü oyun havaları vardır. Bu oyun havalarının bir kısmı sözlü bir kısmı da enstrümantal olarak icra edilmektedir.

2. Azerbaycan Klasik Müziği

Azerbaycan'daki "Klasik Müzik" bestelenmiş şarkılar, operalar, operetler, baleler, senfoniler, kantatlar, koro eserleri, fantaziler ve üvertürlerden v.s oluşmaktadır. Azerbaycan müziği bütünüyle halk müziği ve klasik müzik üzerine kurulmuştur. Azerbaycan'daki klasik müzik yaşadığımız asrın başında ölmez eserler bırakan büyük bestekar Üzeyir Hacıbeyli'nin konusunu Fuzuliden aldığı "Leyla ile Mecnun Operası (1908)" ve bunu takip eden "Arşın Malalan Opereti (1913)" ile başlar.⁹ Günümüzde de Azerbaycan'da çağdaş batı müziği formlarına uygun yeni müzik eserleri yapılmaktadır. Bu eserleri de "çağdaş" müzik bünyesinde düşünebiliriz.

Azerbaycan Müziğinin Ses Sistemi:

Avrupa müziğinde olduğu gibi Azerbaycan müziğinde de oktav 7 tam ve 12 kromatik sesten ibarettir. Fakat Üzeyir Hacıbeyli'ye göre Avrupa (Batı) müziğinde oktav da sesler muntazam, Azerbaycan müziğinde ise gayri muntazam tampere olunmuştur. Buna göre tampere sisteme uygun enstrümanlarda (Piano) Azerbaycan müziği icra edildiğinde 3' lü ve 6' lı aralıklarda bazı uygunsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Mesela: Azerbaycan müziğinde büyük üçlü (B³) aralığı tampere büyük üçlüsüne nisbeten pes, küçük üçlü (K³) ise tampere küçük üçlüsüne nisbeten tizdir.¹⁰

Azerbaycan halk müziğinin icrasında ve özellikle Tar'da koma sesler kullanılmaktadır. Türk halk müziğinin ana enstrümanı olan bağlamadaki si bemol iki sesi (ve bunun gibi diğer sesler) tarda re bemol iki sesine denk gelmektedir. Özellikle Azeri halk türküleri ve mugamların

⁷ Güner KIZILKAYA, *Azerbaycan Halk Musikisi*, İ.T.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Bilimsel Tezi, İstanbul, 1990 s. 3-8-9

⁸ Üzeyir HACİBEYOV, *Azerbaycan Halk Müziğinin Esasları*, Yazıcı Nesriyatı, Bakı, 1985, s. 19.

⁹ Ejder KURTULAN, "Azerbaycan Musikisi III", *Musiki Mecmuası*, Hüsnütahir Matbaası, sayı: 179-180-181-182-183, Kırantut, 1963, s. 22-23, 46-47

¹⁰ Üzeyir HACİBEYOV, a.g.y. s. 21

çoğunda bu perde kullanılmaktadır. Bu gibi eserler bağlamadaki si bemol iki perdesi kullanılarak belirtilir. Azeri müziğinin ses sistemi nazari olarak ifade edilirken bu sesler notaya yazılmaz. Fakat icra sırasında enstrüman çalan veya okuyan kişi bu perdelerden faydalanarak icrasını tamamlar. Nazariyatla uygulama çeliştiğinde "asıl olan uygulamadır" ilkesinden hareketle bu perdelerin varlığının nota üzerinde gösterilmesi gerektiğini kabul etmemiz gerekir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Azerbaycan'ın ses sistemindeki çelişkilerin ortaya çıkması nedeniyle bazı sonuçlara varılmaktadır.

Türkülerin icrasında koma sesler kullanılmasına rağmen, Üzeyir Hacıbeyli'nin geliştirdiği Azeri müziği nazariyat sisteminde bu koma değerler belirtilmemiştir.

Azeri halk müziğinin tampere sistemle ifade edilmesiyle beraber, Azerbaycan halk müziğinin ana sazı olan Tar'ın Türk halk müziğindeki eserlerin icrasına olan belirgin uyumuyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü, nazariyatta yok kabul edilen koma sesler tar'da bulunmaktadır.

Azeri halk müziğindeki bu ifade şekli, yıllar boyunca Türk ve Azeri halklarının birbirleriyle çeşitli yönlerden (sanat, kültür vb.) iletişimlerinin 1990' lı yıllardan önce engellenmesi sonucu olmuştur.

KAYNAKÇA

- ARASLI, Altan, "Azerbaycan Halk Müziği II ", **Musiki Mecmuası**, Hüsnütabiat Matbaası no. 260, İstanbul, 1961.
- DOĞANIŞIK, Nursaç, **Azeri Ağzına ve Musikisine Genel Bakış**, İ.T.Ü.Türk Müziği Devlet Konservatuarı Bitirme Tezi, İstanbul
- HACİBEYOV, Üzeyir, **Azerbaycan Halk Müziğinin Esasları**, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1985.
- KURTULAN, Ejder, "Azerbaycan Musikisi I,II", **Musiki Mecmuası**, Hüsnütabiat Matbaası, sayı: 179-180-181-182-183, İstanbul,1963.
- KIZILKAYA,Güner, **Azerbaycan Halk Musikisi**, İ.T.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı, Bitirme Tezi, İstanbul, 1990.
- MELIKOV, Arif, **Muhabbet Efsanesi**, Işık Neşriyatı, Bakü, 1981.
- ŞEN, Yavuz, **Azerbaycan Halk Müziği'nin Yedi Ana Makamı Üzerinde Bir İnceleme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü. Müzik Eğt. Anasanat Dalı Trabzon, 1998.
- TURHAN, Salih, **"Azerbaycan Halk Müziği'nin Özellikleri ve Zaman İçerisindeki Gelişimi"**, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi, Araştırma Yıllığı, Ankara, 1989.
- ZÖHRABOV, Ramiz, **Mugam**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1991.